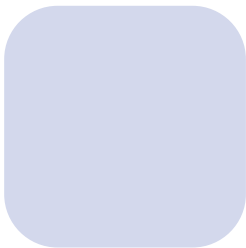

ONDERZOEK

Spiritualiteit van dertigers en veertigers

Kwantitatief onderzoek voor Kerk zonder Grenzen

dr. Gert de Jong
rapport nr. 604a, september 2010

KASKI

KASKI

1 Inleiding

1.1 Achtergrond

Uit diverse godsdienstsociologische onderzoeken blijkt al jaren dat het aantal kerkliden achteruitgaat (de kerkelijkheid loopt terug, zeggen godsdienstsociologen) evenals het aantal kerkgangers (de kerksheid loopt terug, in het jargon). Tegelijk zien we slechts geringe verandering in de gelovigheid van mensen. Het tienjaarlijkse onderzoek *God in Nederland* laat deze ontwikkeling mooi zien als we resultaten van achtereenvolgende onderzoeken naast elkaar zetten.

Tabel 1.1 Ontwikkeling van kerkelijkheid, kerksheid en gelovigheid (in %, bron God in Nederland)

	1966	1979	1996	2006
kerkelijkheid (niet-kerkelijk)	33	43	53	61
kerksheid (regelmatig en soms)	57	44	34	30
gelovigheid (beslist en eigenlijk wel)	–	68	67	62

Er bestaat dus blijkbaar een groep mensen die zich gelovig noemt, terwijl ze niet kerkelijk¹ zijn. Tegelijk blijken er gelovigen te zijn die wel kerkelijk zijn, maar incidenteel tot niet naar de kerk gaan (niet kerks). Op de een of andere manier voelen ze zich te weinig gemotiveerd om met regelmaat kerkdiensten te bezoeken. Dat kan diverse van oorzaken hebben, maar het huidige aanbod van kerkdiensten zal zeker geen onbelangrijke rol spelen hierin.

Voor Kerk zonder Grenzen zit hier een aantal uitdagingen. Deze kerkelijke radiozender heeft de beschikking over niet-gangbare middelen van religieuze communicatie. Voor een deel worden deze middelen al gebruikt in hun radiokerkdiensten en andere levensbeschouwelijke programma's. Voor een deel ligt er nog terrein braak. Op welke wijze dat braakliggende terrein moet worden bewerkt is de hoofdvraag van dit onderzoek. Daarbij richten we ons met name op mensen uit de leeftijdscategorie van 30 tot 50 jaar.

¹ Onder kerkelijken worden in dit rapport de mensen verstaan die zichzelf als lid van een kerk beschouwen. In de praktijk zijn dat minder mensen dan feitelijk in de ledenadministraties van de kerken geregistreerd staan. We weten uit onderzoeken dat er ook kerkliden zijn die zich in onderzoek niet (meer) kerkelijk noemen. Wanneer we hier over kerkelijken spreken betreft het dus de groep mensen die in onderzoek aangeeft (in de zogenoemde tweetrapsvraag) lid van een kerkgenootschap te zijn.

1.2 Vraagstelling

Deze hoofdvraag spitsen we in dit onderzoek toe op drie deelvragen:

1. *Hoe is het religieuze profiel van Nederlanders tussen 30 en 50 jaar te beschrijven en welke subcategorieën zijn te beschrijven?*
2. *Hoe groot zijn binnen deze categorie de subcategorieën met enige religieuze interesse?*
3. *Welke levensbeschouwelijke programmering heeft de interesse en voorziet in de behoefte van deze subcategorieën?*

De toespitsing op de groep dertigers en veertigers is vrij intuïtief ontstaan; vanuit Kerk zonder Grenzen zijn er verschillende contacten met mensen uit die groepen daaruit blijkt dat specifieke aandacht voor hen gerechtvaardigd zou kunnen zijn.

Juist daarom is een nadere verkenning van het zogenoemde religieuze profiel zinvol. Met religieus profiel bedoelen we dan opvattingen en gedrag van deze groep.

Om dit religieus profiel te beschrijven zetten we twee stappen. Allereerst wordt een secundaire analyse uitgevoerd op onderzoeksgegevens over religie, zingeving en levensbeschouwing. Het betreft de gegeven van het onderzoek God in Nederland uit 2006. Vervolgens wordt een kwalitatief onderzoek gehouden met dertigers en veertigers met wie Kerk zonder Grenzen contact heeft. Waar de secundaire analyse een brede kwantitatieve beschrijving geeft, levert het kwalitatieve onderzoek verdere verdieping en nuancering op. Van dit kwalitatieve onderzoek wordt in een aparte rapportage (deel B) verslag gedaan. In deel B komt ook de beantwoording van de derde deelvraag aan de orde.

1.3 Opbouw van de rapportage

Het zal duidelijk zijn dat de groep dertigers en veertigers geen homogene groep is. Voor dit onderzoek maken we daarom een indeling in subcategorieën die we hebben samengesteld uit onderzoeksgegevens. In het volgende hoofdstuk komt dit aan de orde. Daarna volgen beschrijving van dit religieuze profiel zoals dat uit nadere analyse naar voren komt; achtereenvolgens betreft het in hoofdstuk 3 de houding ten opzichte van de kerk, in hoofdstuk 4 religieus gedrag en bidden en in hoofdstuk 5 overtuigingen en opvattingen. Dit eerste deel van de rapportage sluit dan af met conclusies en discussie. Dit hoofdstuk is gebruikt in een tussentijds overleg met Kerk zonder Grenzen om het kwalitatieve deel van het onderzoek nader uit te werken.

2 Beschrijving van de subcategorieën

Uit secundaire analyse van de gegevens van *God in Nederland* kunnen we vier subcategorieën samenstellen. Met deze indeling hebben we een zinvol onderscheid om het religieuze profiel van dertigers en veertigers te beschrijven. Deze vier subcategorieën zijn:

- kerkelijke mensen voor wie het geloof van belang is (van zeer groot belang, van groot belang of enigszins van belang), we noemen hen *kerkelijk gelovig* – in tabellen vaak afgekort als KG;
- niet-kerkelijken voor wie het geloof van (zeer) groot belang is, we noemen hen *niet-kerkelijk sterk gelovig* – in tabellen vaak afgekort als NKSG;
- niet-kerkelijken voor wie het geloof van enig belang is, we noemen hen *niet-kerkelijk enigszins gelovig* – in tabellen vaak afgekort als NKEG;
- niet-kerkelijken voor wie het geloof niet van belang is, we noemen hen *niet-kerkelijk niet-gelovig* – in tabellen vaak afgekort als NKGN.

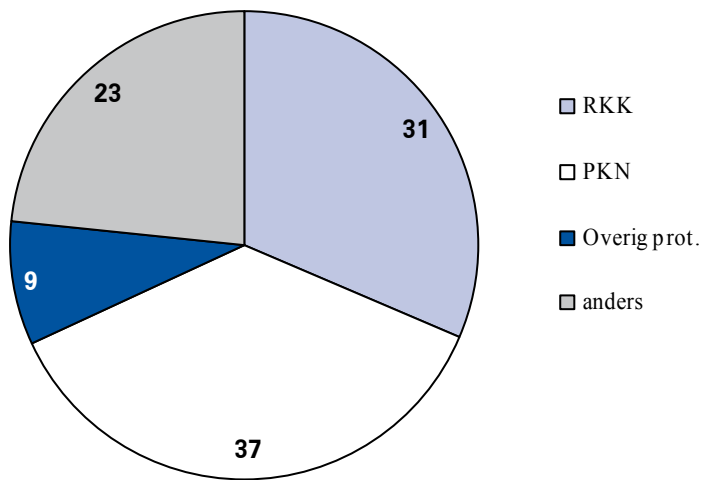
Deze vier groepen hebben we samengesteld op grond van gegevens over kerkelijkheid en gelovigheid. Die gegevens laten we in dit hoofdstuk zien, om te onderbouwen hoe de subcategorieën zijn opgebouwd.

2.1 Kerkelijkheid

De groep dertigers en veertigers bestaat voor een derde (34 %) uit mensen die aangesloten zijn bij een kerkgenootschap of godsdienstige groepering. Dat blijkt uit het volgende figuur. Dat is iets minder dan de landelijke cijfers. Daaruit blijkt dat 39 procent zich tot een kerkgenootschap rekent (zie ook tabel 1.1).

Figuur 2.1 Kerkgenootschap (in %, n= 198)

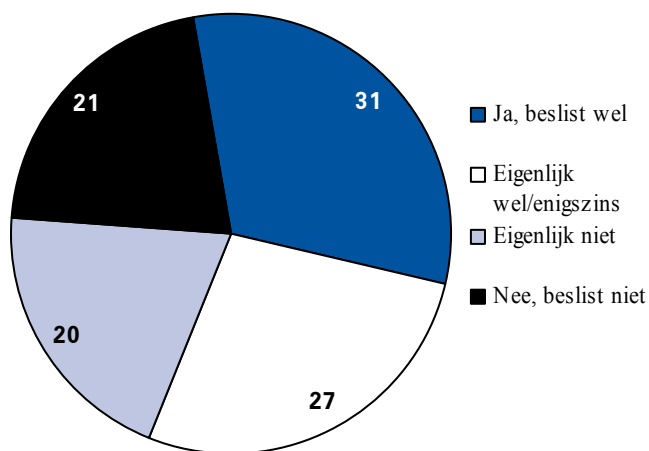
Twee derde van de kerkelijken zijn lid van de twee grootste kerkgenootschappen in Nederland, te weten de Rooms-katholieke Kerk en de Protestantse Kerk in Nederland. Onder hen zijn leden van de Protestantse Kerk weer in de meerderheid. Dat is opvallend, omdat landelijk gezien de Rooms-katholieke Kerk het grootste kerkgenootschap is². Binnen de categorie ‘anders’ treffen we een klein aantal moslims (7%), hindoes (3%) en mensen die zich omschrijven als ‘anders’ (13%).

Gelovigheid

Zoals in de inleiding reeds is gezegd, blijkt uit onderzoek dat kerkelijkheid en gelovigheid niet één op één samenvallen. Er zijn tal van mensen die zich wel gelovig noemen, maar geen lid zijn van een kerk. Allereerst bekijken we de stand van zaken ten aanzien van gelovigheid van de dertigers en veertigers.

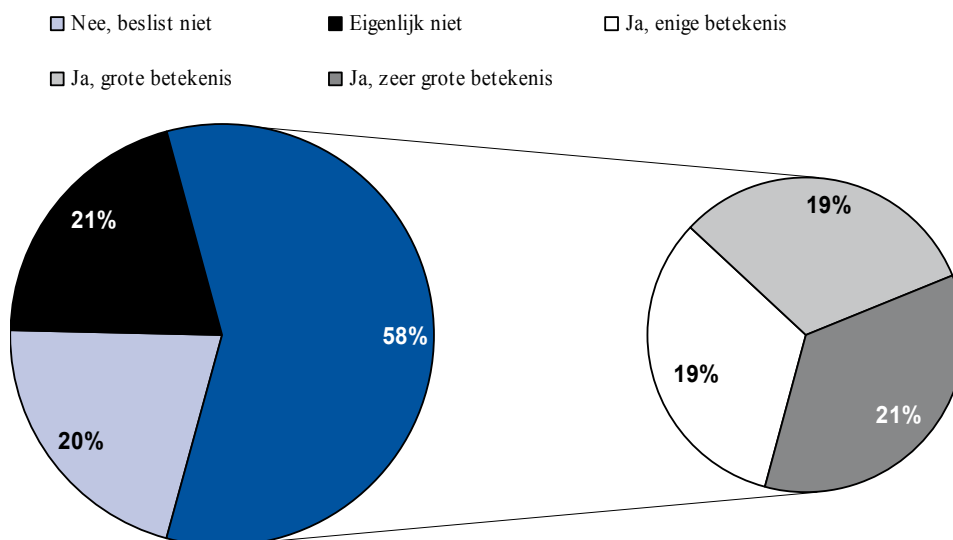
² Volgens God in Nederland is van de mensen die aangeven kerklid te zijn 43 procent RK en 35 procent PKN.

Figuur 2.2 Gelovigheid (in %, n= 580)

Meer dan de helft van de dertigers en veertigers (namelijk 31 plus 27 procent) noemt zichzelf gelovig. Naast de mate waarin men zich gelovig noemt, kijken we ook naar het belang dat mensen aan hun geloof hechten (van zeer grote betekenis naar geen betekenis). Wanneer we de mate van gelovigheid in één figuur combineren met de vraag naar het belang dat men aan geloof hecht, ontstaat het volgende figuur.

Figuur 2.3 Belang van geloof (in %, n= 579)

Van de groep die zegt beslist of eigenlijk wel gelovig te zijn (de 31 plus 27 procent uit figuur 2.2), hecht niet iedereen even veel belang aan het geloof. Die 58 procent wordt

verder uitgewerkt in de tweede cirkel. Uit die figuur blijkt dat er telkens een derde zegt dat het geloof van zeer grote betekenis is, van grote betekenis is, of van enige betekenis is. (De percentages in het rechter cirkeldiagram zijn de percentages voor de hele onderzoeksgroep.)

Uit al deze hiervoor genoemde gegevens hebben we dus onze genoemde subcategorieën samengesteld. Voor deze subcategorieën maken we allereerst een indeling in kerkelijk en niet-kerkelijk. Wanneer men aangeeft kerkelijk te zijn, worden deze mensen samengebracht in de eerste subcategorie. Voor allen geldt dat het geloof voor hen van (zeer) groot of enig belang is.

Ten tweede worden de niet-kerkelijken onderverdeeld in mensen voor wie het geloof van (zeer) groot belang is, van enig belang of niet van belang. Daarmee vormen we respectievelijk de groepen niet-kerkelijk sterk gelovigen, niet-kerkelijk enigszins gelovigen en niet-kerkelijk niet-gelovigen.

2.2 Beschrijving van de onderzoeksgroepen

Deze aldus geconstrueerde groepen zullen we allereerst nader beschrijven. In de volgende tabel worden daartoe enkele sociale kenmerken gepresenteerd en wordt de omvang van de groep in procenten van de Nederlandse bevolking (vanaf 18 jaar) weergegeven. Dit percentage rekenen we vervolgens om naar aantallen dertigers en veertigers. De tweede onderzoeksvraag vroeg immers naar de omvang van de verschillende groepen.

Tabel 2.1 Sociale kenmerken (in %, n= 555-560)

	<i>kerkelijk gelovig</i>	<i>niet-kerkelijk sterk gelovig</i>	<i>niet-kerkelijk enigszins gelovig</i>	<i>niet-kerkelijk niet-gelovig</i>
omvang				
in procenten	33	14	13	40
in aantal	1,6 miljoen	700 duizend	645 duizend	2 miljoen
geslacht*				
man	50	35	57	57
vrouw	50	65	43	43
gem. leeftijd	39,5	40,7	39,9	39,0
opleiding				
LO/LBO/Mavo	33	36	36	29
MBO/Havo	42	32	46	39
HBO/WO	25	32	18	32
Regio				
3 grote steden	14	25	8	20
rest west	34	28	29	28
noord	7	8	15	15
oost	24	17	21	18
zuid	21	22	27	19

* significant voor $p < .05$

De groep niet-kerkelijk niet-gelovig is het grootst, namelijk 40 procent. Uitgaande van de omvang van de Nederlandse bevolking tussen 30 en 50 jaar van bijna 5 miljoen inwoners in 2006, kunnen we de omvang van die groep schatten op bijna 2 miljoen. De groep niet-kerkelijk sterk gelovigen omvat bijna 700 duizend mensen en de groep niet-kerkelijk enigszins gelovigen ruim 645 duizend. De kerkelijk gelovigen van 30 tot 50 jaar vormen met elkaar een groep van 1,6 miljoen.

De groepen onderscheiden zich in gering mate van elkaar als het om de vermelde sociale kenmerken gaat. Alleen vinden we een significant verschil bij onderscheid naar geslacht. Vrouwen zijn namelijk sterk oververtegenwoordigd in de groep niet-kerkelijke sterk gelovigen.

De meesten van de vier onderzoeksgroepen zijn groot gebracht in een bepaald geloof of kerkgenootschap. Voor zover ze niet meer kerkelijk zijn, betekent dit dat ze zich actief uit hebben laten schrijven, of zich zo weinig verbonden voelen met het kerkgenootschap uit hun jeugd dat ze in het onderzoek aangeven niet meer kerkelijk te zijn.

Wanneer men aangaf wel groot te zijn gebracht in een bepaald geloof, vroegen we vervolgens welk geloof dat is. Katholiek wordt het vaakst genoemd, gevolgd door Protestants. Dit komt overeen met de huidige kerkelijke situatie waarin de Rooms-katholieke kerk het grootst is, gevolgd door de Protestantse Kerk in Nederland.

*Tabel 2.2 Voormalig kerkgenootschap van de vier onderzoeksgroepen (in %, n=418)**

	NKSG	NKEG	NKNG
Rooms-katholieke Kerk	46	48	51
PKN (hervormd)	20	19	30
PKN (gereformeerd)	7	14	10
PKN (luthers)	0	0	0
overig protestants	4	3	3
Islam	9	5	0
Jodendom	0	0	1
Hindoeïsme	5	0	1
overige	9	11	4

* significant voor $p < .05$

de categorie kerkelijk gelovig is hier niet aan de orde

Hoewel veel niet kerkelijk zijn, blijken veel respondenten wel aan te kunnen geven dat ze zich verbonden voelen met religieuze en levensbeschouwelijke stromingen. De volgende tabel toont van de vier onderzoeksgroepen welke religieuze stromingen dit betreft. Daarbij is meer dan één antwoord mogelijk, dus de respondenten kunnen meerder religieuze stromingen noemen.

Tabel 2.3 Verwantschap met levensbeschouwelijke stromingen (in %, n= 555-560)

	KG	NKSG	NKEG	NKNG
christendom*	87	58	64	29
Jodendom*	17	8	4	2
humanisme	14	18	23	19
islam*	10	12	5	0
hindoeïsme*	6	13	3	0
boeddhisme*	4	30	10	11
New Age*	1	15	3	3

* significant voor $p < .05$

Voor de kerkelijk gelovigen is het christendom de meest verwante godsdienst; deze groep voelt zich aanmerkelijk minder, maar toch zeker ook, verwant met het Jodendom en het humanisme.

De niet-kerkelijk sterk gelovigen laten een ander beeld zien. Het christendom is weliswaar de godsdienst die de meesten van deze groep als verwant zien, maar Joden-

dom is hen al veel minder verwant: het boeddhisme is voor hen de op één na meest verwante godsdienst.

Bij de niet-kerkelijken enigszins gelovigen is het humanisme de meest verwante levensbeschouwelijk stroming. De niet-kerkelijke niet-gelovigen melden het minst vaak verwantschap.

2.3 Conclusie

We hebben vier subcategorieën of onderzoeksgroepen samengesteld op grond van nadere analyse van de gegevens van *God in Nederland*. Uit die analyse valt af te leiden – zoals uit de rest van dit rapport zal blijken – dat vooral de groep niet-kerkelijk sterk gelovigen aandacht verdient. De kerkelijk gelovigen vertonen op veel onderdelen uit dit onderzoek het meer traditionele of gebruikelijke profiel. Een deel van hen zal via het reguliere kerkelijke aanbod deelnemen aan kerkelijke activiteiten.

Omdat Kerk zonder Grenzen juist nieuwe wegen wil inslaan is het extra interessant om de andere groepen te bekijken. Daarbij lijkt de groep niet-kerkelijk niet-gelovigen weinig ontvankelijk voor het aanbod van een kerkelijke radiozender; daarvoor is er gewoon te weinig interesse voor religie. In mindere mate geldt dat ook voor de groep niet-kerkelijk enigszins gelovigen. Vandaar dat we onze blik in het vervolg vooral op de groep niet-kerkelijk sterk gelovigen richten. Op grond van wat in dit hoofdstuk is gezegd, valt daar al het een en ander over te vermelden, de volgende hoofdstukken maken het beeld scherper.

We zien dat bijna de helft van onze referentiegroep afkomstig is uit de Rooms-Katholieke Kerk en ruim een kwart uit de Protestantse Kerk in Nederland. Die verschillen in kerkelijke achtergrond zullen beslist enige doorwerking hebben in de wijze waarop mensen zich gelovig achten. ‘Je afkomst verraadt zich niet’ heet het in de volksmond. Anderzijds blijkt tegenwoordig ook dat kerkelijke onderscheidingen aan betekenis verliezen: ook protestanten branden kaarsjes of lopen naar Santiago en ook rooms-katholieken lezen inspirerende teksten uit de Bijbel. We zullen dit verschil in kerkelijke achtergrond dan ook niet verder blijven maken.

We zien ook een specifieke verwantschap met andere religieuze stromingen. Voor onze referentiegroep is dat vooral het boeddhisme. Tevens zien we verwantschap met andere stromingen en daaruit valt af te leiden dat deze subcategorie niet eenkennig is als het om religie gaat.

Na deze korte karakterisering en keuze om ons de rest van de rapportage vooral op de groep niet-kerkelijk sterk gelovigen te richten, bespreken we meer in detail een aantal

relevante items in de komende hoofdstukken. Daarbij rapporteren we telkens van alle vier de groepen relevante gegevens, maar nemen we in de besprekingen de groep niet-kerkelijk sterk gelovigen als referentiegroep.

3 Houding ten opzichte van de kerk

In dit hoofdstuk bespreken we de kerkelijke betrokkenheid en meningen en verwachtingen ten aanzien van het aanbod van de kerken.

3.1 Kerkgang

Kerklidmaatschap en belang van geloof valt niet één op één samen met kerkgang. Daarom onderzoeken we hoe de kerkgang over de vier onderzoeksgroepen is verdeeld.

Tabel 3.1 Kerkgang (in %, n= 560)

	KG	NKSG	NKEG	NKNK
regelmatig	38	1	0	0
soms	33	19	8	2
hoogst enkele keer	19	22	38	22
nooit	10	58	54	76

* significant voor $p < .05$

De kerkelijk gelovigen zijn regelmatige kerkgangers; dat zal niet verbazen. Tegelijk zegt een vijfde van hen dat ze een hoogst enkele keer ter kerke gaan en een tiende zegt nooit te gaan. Deze mensen noemen zich uitdrukkelijk lid van een kerk en hechten belang aan hun geloof, maar gaan daarvoor toch niet naar de kerk.

Een op de vijf niet-kerkelijken sterk gelovigen komt soms in de kerk en bijna zes van de tien komt er nooit, waaruit blijkt dat zij voor hun gelovigheid slechts in heel beperkte mate de kerk op zoeken als bron. Een soortgelijk beeld (maar dan versterkt) zie we bij de niet-kerkelijken enigszins gelovigen. De kerk is voor onze referentiegroep dus in zeer beperkte mate een bron van inspiratie. De kerk is voor hen al helemaal geen instituut waar ze zich bij aangesloten voelen; ze zijn immers niet kerkelijk.

Omdat veel van hen wel kerkelijk zijn geweest, betreft het dus mensen die formeel en/of mentaal afscheid hebben genomen van de kerk. Hun kerkgang zal dan vermoedelijk samenhangen met kerkelijke feestdagen (Kerst of Pasen) of met relationele aangelegenheden (huwelijk, doop, uitvaart). Het is, gezien het profiel van deze groep, niet aannemelijk dat reguliere kerkdiensten betekenisvol zijn voor de niet-kerkelijk sterk gelovigen.

Het wekt dan ook geen verbazing dat slechts een enkeling uit de groepen niet-kerkelijken aangeeft dat ze bij gewetensproblemen waar ze thuis niet over kunnen praten, bij een dominee, pastor of geestelijke zullen aankloppen. Vier procent van de niet-kerkelijke sterk gelovigen zal dat doen, zes procent van de niet-kerkelijke enigszins gelovigen en één procent van de niet-kerkelijke niet-gelovigen (gegevens niet in tabel gepresenteerd).

3.2 Aanbod van de kerken

Hoe beoordelen de vier onderzoeksgroepen dan het aanbod van de kerken? We peilden dit met de vraag: “Vindt u dat de kerken in Nederland genoeg te bieden hebben aan mensen met spirituele vragen en behoeftes”. Er wordt in deze vraag dus geen onderscheid gemaakt naar aanbiedende kerkgenootschappen.

Tabel 3.2 Waardering van kerkelijk aanbod (in %, n= 560)

	KG	NKSG	NKEG	NKNG
veel	23	2	8	5
voldoende	36	12	34	24
onvoldoende	19	30	18	15
veel te weinig	8	29	8	9
weet niet	14	27	32	47

* significant voor $p < .05$

De kerkelijken zijn over het algemeen redelijk tevreden met het kerkelijk aanbod: 59 procent vindt dat de kerken veel of voldoende te bieden hebben. Overigens vindt ook meer dan een kwart dat het aanbod te weinig is.

Van de niet-kerkelijke sterk gelovigen vindt 59 procent (30+29) het aanbod te gering. In hun optiek schieten de kerken dus te kort. Dit bevestigt onze eerder conclusies en onderstreept nog eens het braakliggende terrein waarover in de inleiding sprake is.

Kan de kerk bij belangrijke gebeurtenissen in het leven wel een rol spelen voor onze referentiegroep? Ja, vinden de meeste van de niet-kerkelijk sterk gelovigen, maar ze zijn wel een stuk kritischer dan de kerkelijk gelovigen. Zestig procent hecht wel belang aan vieringen en rituelen, maar slechts de helft daarvan (27%) zouden die rituelen in de kerk willen laten plaatsvinden en dan nog alleen wanneer ze daar hun eigen invulling aan mogen geven; 33 procent heeft de kerk voor de eigen rituelen al niet meer nodig.

Tabel 3.3 Viering of ritueel in de kerk (in %, n= 559)

	KG	NKSG	NKEG	NKNG
ja, in de kerk	66	13	10	5
ja, in de kerk, maar wel op mijn eigen manier	20	27	21	8
wel een ritueel, maar niet in de kerk	8	33	38	30
geen ritueel	7	27	32	57

* significant voor $p < .05$

Onze referentiegroep lijkt dus een groep voor religieuze doe-het-zelvers die – als ze een beroep op de kerk doen – vooral functioneel met de kerk omgaan en zich niet schikken in het gebruikelijke aanbod en wijze van handelen.

4 Religieus gedrag en bidden

Dit hoofdstuk beschrijft het religieuze gedrag van de onderzoeksgroepen. Allereerst staat we stil bij bidden: wat is bidden voor de verschillende groepen? Hoe vaak bidt men en wanneer?

Welke rol de Bijbel heeft, komt aansluitend aan bod. Heeft men een Bijbel, leest men in de Bijbel en welke opvattingen heeft men hierover?

Vervolgens staan we stil bij uitingen van veelal geprivatiseerd religieus gedrag, zoals kaarsjes branden of cursussen volgen. Het laat zien met welke activiteiten de vier onderzoeksgroepen hun godsdienstigheid vorm geven.

Aansluitend staan we in dit hoofdstuk stil bij religieuze ervaringen: kent men religieuze ervaringen, wanneer heeft men die en welke rol spelen ze? Het hoofdstuk wordt afgesloten met het leesgedrag ten aanzien van zogenoemde *mindstylemagazines*.

4.1 Bidden

4.1.1 Vormen van gebed

In het onderzoek *God in Nederland* is een groot aantal vragen voorgelegd over bidden. De uitspraken over de rol en opvattingen over bidden blijken in een statistische analyse te kunnen worden samengebracht tot twee basisvormen van bidden. De eerste noemen we – in navolging van *God in Nederland* – bidden als psychotechniek. Het bevat de uitspraken en opvattingen ‘bidden is voor mij ...’

- ... bewust worden van mezelf.
- ... een soort van overdenken van mijn leven.
- ... een manier om zelfvertrouwen op te doen.
- ... praten met mijzelf.
- ... een vorm van mediteren.
- ... leren accepteren van de situatie waarin ik mij bevind.

Het gaat hier om vormen van gebed die vooral gericht zijn op het eigen welbevinden. Bidden is hier meditatief en draagt bij aan persoonlijke ontwikkeling.

De tweede basisvorm noemen we bidden als uitdrukking van het christelijke geloof en bevat de uitspraken en opvattingen: ‘bidden is voor mij ...’

- ... contact hebben met God.
- ... mijn geloof uitdrukken.
- ... vragen aan God of een hogere macht om een oplossing voor problemen.

- ... mijn gevoelens uiten.

Het gaat hier om vormen van gebed zoals die binnen de christelijke traditie bestaan: in het gebed praat men met God en worden vragen voorgelegd en gevoelens geuit voor God. Daarin is deze vorm van gebed tegelijk een uitdrukking van het eigen geloof.

Wel nu, deze twee vormen van gebed komen in alle vier de onderzoeksgroepen voor, alleen niet in dezelfde verhouding. Gebed als uiting van het christelijk geloof zien we het vaakst bij de kerkelijk gelovigen en het minst vaak bij de niet-kerkelijke niet-gelovigen. Gebed als psychotechniek wordt het vaakst gemeld door de niet-kerkelijke sterk gelovigen.

Tabel 4.1 Vormen van gebed (in %, n= 353-354)

	KG	NKSG	NKEG	NKNG
psychotechniek	64	77	59	47
christelijk geloof	87	77	43	17

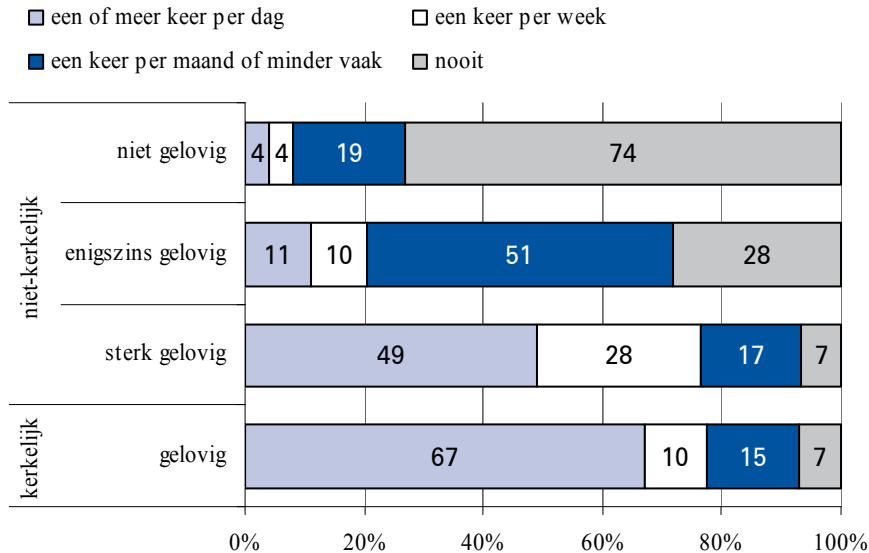
* significant voor $p < .05$; percentages van de antwoordcategorieën sterk en enigszins van toepassing.

Zij bidden dus zeker wel, maar geven daar een meer meditatieve invulling aan. Tegelijk geldt dat ze het gebed ook als uitdrukking van het christelijk geloof kennen.

4.1.2 Bidfrequenties

De volgende figuur toont hoe vaak de verschillende groepen bidden op de genoemde wijzen.

Figuur 4.1 Bidfrequenties (in %, n= 559)

Uit de figuur blijkt dat de kerkelijken het vaakste bidden: twee derde zegt een of meer keer per dag te bidden. De niet-kerkelijken voor wie het geloof niet van belang is vormen als het ware het spiegelbeeld van deze groep: 74 procent bidt nooit. De helft van de niet-kerkelijken sterk gelovigen bidt vrij frequent, slechts 7 procent bidt nooit. Het gebed blijkt voor onze referentiegroep dus een frequente vorm van inkeer en bezinning te zijn.

4.1.3 Momenten van gebed

Tot slot tonen we in deze paragraaf over bidden de verschillende momenten van gebed en hoe vaak de vier onderzoeksgroepen op die momenten bidden. In *God in Nederland* werden veel situaties voorgelegd; we presenteren ze hier allen.

Tabel 4.2 Momenten van gebed (in %, n=352-355)

	KG	NKSG	NKEG	NKNG
overlijden persoonlijke bekende*				
regelmatig	75	60	49	23
soms	22	31	42	43
emotionele gebeurtenissen*				
regelmatig	62	58	9	12
soms	31	32	81	64
bij problemen*				
regelmatig	57	51	11	15
soms	37	45	80	52
bij alleen zijn*				
regelmatig	52	44	21	12
soms	38	42	66	50
geluk*				
regelmatig	49	38	13	7
soms	39	48	49	40
nadenken over leven*				
regelmatig	41	38	9	7
soms	43	47	53	50
bij stilte om me heen*				
regelmatig	38	38	4	12
soms	41	27	53	28
godsdienstige bijeenkomst*				
regelmatig	71	37	0	5
soms	20	40	45	21
als ik liefde voel*				
regelmatig	41	36	8	3
soms	39	42	49	40
spannende situatie*				
regelmatig	49	35	9	8
soms	37	44	49	48
bij begin van de dag*				
regelmatig	41	35	2	0
soms	21	17	11	2
één voelen met anderen*				
regelmatig	29	32	0	2
soms	41	25	32	16
voor slapen gaan				
regelmatig	53	31	9	5
soms	28	32	28	25
in de natuur*				
regelmatig	22	31	4	10
soms	41	29	34	26
bij schuldig voelen*				
regelmatig	39	20	4	5
soms	44	42	26	29
bij de maaltijd*				
regelmatig	59	13	2	0
soms	15	27	6	15

* significant voor $p < .05$

Het overlijden van een persoonlijke bekende vormt voor alle vier de onderzoeksgroepen aanleiding om te bidden. Godsdienstige bijeenkomsten zijn vooral voor kerkelijk gelovigen aanleiding tot gebed. Daarnaast wordt veel gebeden bij emotionele gebeurtenissen en problemen.

Bij de niet-kerkelijk sterk gelovigen komt bidden bij een positieve gebeurtenis (namelijk 'geluk') pas op de vijfde plaats. Blijkbaar wordt bidden meer geassocieerd met slechte tijden dan met goede tijden. Verder valt op dat niet-kerkelijke sterk gelovigen vaker dan de kerkelijk gelovigen bidden in de natuur en wanneer ze zich één voelen met anderen.

4.2 Bijbel

Zestig procent van alle dertigers en veertigers heeft thuis een Bijbel; negen procent zegt thuis ook een ander heilig boek te hebben. In die Bijbel wordt door sommige wel gelezen, zoals uit de volgende tabel blijkt, maar dat andere heilige boek blijft veelal dicht. Van de negen procent die zegt zo'n ander heilig boek te hebben, zegt namelijk veertig procent er regelmatig in te lezen. Dat is slechts drie procent van alle dertigers en veertigers. De vraag naar het lezen in andere heilige boeken wordt door een dusdanig laag aantal respondenten beantwoord, dat verdere rapportage hierover niet zinvol is. We tonen in de tabel daarom alleen het Bijbellezen.

Tabel 4.3 Bijbellezen (in %, n= 339)

	KG	NKSG	NKEG	NKNG
regelmatig	48	6	0	1
soms	12	33	10	4
hoogst enkele keer	25	46	37	22
nooit	15	15	54	74

* significant voor $p < .05$

Regelmatige Bijbellezers lijken de niet-kerkelijk sterk-gelovigen dan niet te zijn. Slechts een derde slaat de Heilige Schrift toch soms open. Bijna de helft doet dat een hoogst enkele keer. Een en ander betekent dat de Bijbel in beperkte mate een rol speelt in de spiritualiteit van onze referentiegroep.

4.3 Ritueel gedrag

De vier onderzoeksgroepen zijn op verschillende wijze ritueel actief. Zo zijn bedevaarten vormen die vrijwel uitsluitend door kerkelijk gelovigen en niet-kerkelijk sterk gelovigen worden gehouden.

Dat is een opvallend gegeven. Blijkbaar hoort de bedevaart niet meer uitsluitend bij traditionele godsdienstigheid. De niet-kerkelijk sterk gelovigen hebben daarbij vermoedelijk hun eigen invulling en intentie gevonden om op bedevaart te gaan. Daarbij geldt dan wel dat ze de kerkelijk gebaande paden gaan. Voor een deel van de niet-kerkelijk sterk gelovigen is de bedevaart dus blijkbaar een vorm die genoeg ruimte laat voor hun eigen invulling en tegelijk voldoende kader geeft om zich in te voegen.

De niet-kerkelijk sterk gelovigen zijn op tal van onderdelen actiever in het op eigen wijze van vorm geven van hun religie. Ze gaan vaker naar een cursus spiritualiteit, branden vaker een kaarsje en hebben vaker thuis een heilige plek.

Blijkbaar is een kaarsje branden een heel laagdrempelige wijze van ritueel gedrag, want ook niet-kerkelijk enigszins gelovigen melden vaak dat ze dit doen, terwijl ze bij de andere genoemde vormen van ritueel gedrag minder actief zijn. Onder de niet-kerkelijk niet-gelovigen branden twee op de vijf wel eens een kaarsje.

Tabel 4.4 Ritueel gedrag (in %, n= 558-560)

	KG	NKSG	NKEG	NKNG
meedoen aan stille tocht	7	15	7	14
herdenkingsplek opzetten of bezoeken	21	22	19	14
naar plek gaan om stil te staan	50	47	43	38
bedevaart*	15	16	0	2
cursus spiritualiteit*	33	53	35	16
kaarsje branden*	48	63	61	41
heilige plek thuis*	15	33	14	8

* significant voor $p < .05$

Ook voor de andere vormen van ritueel gedrag geldt dat het vormen zijn die ruimte genoeg geven voor eigen invulling (je kunt een heilige plek thuis inrichten zoals je wilt, je kunt de eigen gedachte bepalen bij het branden van een kaarsje) en tegelijk voldoende kader biedt om zich in te voegen.

Het is heel aannemelijk dat we hier een belangrijk kenmerk van de spiritualiteit van de referentiegroep hebben: bestaande kaders moeten voldoende ruimte voor eigen invulling bieden, maar evengoed andersom: naast behoefte aan ruimte voor eigen invulling, is er behoefte om dat binnen voorgegeven kaders te doen.

4.4 Religieuze ervaringen

Een groot deel van de kerkelijken en van de niet-kerkelijk sterk gelovigen heeft de aanwezigheid van een hogere macht, hogere kracht of God wel eens ervaren, zo blijkt uit de volgende tabel. De niet-kerkelijk sterk gelovigen melden die ervaring iets vaker dan kerkelijk gelovigen.

Tabel 4.5 Religieuze ervaringen (in %, n= 484)

	KG	NKSG	NKEG	NKNG
ja, ik weet zeker dat ik dat wel eens ervaren heb	52	55	26	6
ja, misschien heb ik dat wel eens ervaren	28	24	24	18
nee, dat heb ik nooit ervaren	16	17	35	53
ik kan niet zeggen of ik dat ervaren heb	4	4	15	23

* significant voor $p < .05$

Onder de niet-kerkelijk enigszins gelovigen en de niet-kerkelijk niet-gelovigen komen religieuze ervaringen aanmerkelijk minder vaak voor of ze kunnen er geen uitspraak over doen. De niet-kerkelijk sterk gelovigen hebben dus een vrij grote religieuze ontvankelijkheid.

Tabel 4.6 Ervaringen van een hogere macht (in %, n=292-295)

	KG	NKSG	NKEG	NKNG
bij overlijden van iemand*	74	78	46	57
stilte*	72	68	43	41
in de natuur*	64	62	32	43
ontmoeting met mensen*	69	59	33	49
muziek*	53	55	22	20
godsdienstige bijeenkomst*	76	34	8	13

* significant voor $p < .05$

Overlijden van iemand vormt voor veel leden van de onderzoeksgroepen een gelegenheid waarbij een hogere macht, kracht of God wordt ervaren. Wel melden meer kerkelijk gelovigen en niet-kerkelijk sterk gelovigen dit vaker. Muziek vormt voor een iets grotere groep niet-kerkelijk sterk gelovigen gelegenheid voor religieuze ervaring dan voor kerkelijk gelovigen. Daarnaast blijkt dat veel niet-kerkelijke sterk gelovigen ook religieuze ervaringen kennen in de natuur en in stilte. De onderscheiden zich daarin niet van de kerkelijk gelovigen.

Nu is ervaren één ding, dat die ervaring invloed heeft op het verdere leven is wat anders. We onderzoeken de vier onderzoeksgroepen dan ook nader op dit item. Het

blijkt dan dat bij de kerkelijken de invloed van God of hogere macht de grootste invloed heeft. Ze verschillen daarin in geringe mate van de niet-kerkelijk sterk gelovigen. Deze twee groepen onderscheiden zich op hun beurt wel weer van de niet-kerkelijken enigszins gelovigen en niet-kerkelijk niet-gelovigen. Onze referentiegroep van niet-kerkelijk sterk gelovigen kent dus zeker religieuze ervaringen en die ervaringen hebben voor hen ook impact.

Tabel 4.7 Invloed van God of hogere macht op verdere leven (in %, n=294)

	KG	NKSG	NKEG	NKNG
sterk	56	53	16	11
enigszins	33	33	56	38
niet/nauwelijks	6	10	16	42
kan niet zeggen	6	3	8	9

* significant voor $p < .05$

Tot slot bekijken we het belang van religieuze ervaringen voor de vier onderzoeksgroepen. Daarmee completeren we het plaatje van de religieuze ervaringen. We hebben immers eerst gevraagd of mensen deze ervaringen kennen, vervolgens bij welke gelegenheden deze voorkwamen, aansluitend beschreven we de invloed van religieuze ervaringen, en nu dus het belang dat men er aan hecht.

Bij dat belang wordt een onderscheid gemaakt in twee keer twee mogelijke antwoorden. Men kan geen religieuze ervaringen hebben gehad en dit niet belangrijk vinden (antwoordcategorie nee, onbelangrijk) of geen religieuze ervaringen hebben maar dat wel graag willen (antwoordcategorie nee, wenselijk). Daarnaast kan men wel religieuze ervaringen kennen, terwijl deze vervolgens geen of respectievelijk blijvende invloed kunnen hebben. Een viertal momenten van religieuze ervaringen legden we voor.

Tabel 4.8 Belang van religieuze ervaringen (in %, n= 557-561)

	KG	NKSG	NKEG	NKNG
geraakt door schoonheid van de natuur*				
ja, blijvende invloed	44	47	23	30
ja, geen invloed	38	29	60	53
nee, wenselijk	9	7	10	4
nee, onbelangrijk	9	17	7	13
gevoel dat alles volmaakt was*				
ja, blijvende invloed	17	36	12	12
ja, geen invloed	16	18	24	30
nee, wenselijk	42	33	29	18
nee, onbelangrijk	25	13	35	40
één zijn met de dingen*				
ja, blijvende invloed	15	36	12	5
ja, geen invloed	19	17	18	19
nee, wenselijk	20	29	16	15
nee, onbelangrijk	46	18	53	61
nauw contact met iets heiligs*				
ja, blijvende invloed	36	34	5	4
ja, geen invloed	17	16	15	4
nee, wenselijk	15	16	27	5
nee, onbelangrijk	32	34	54	87

* significant voor $p < .05$

Geraakt worden door de schoonheid van de natuur blijkt dan bij de kerkelijk gelovigen en de niet-kerkelijk sterk gelovigen de meeste impact te hebben. De groep niet-kerkelijk sterk gelovigen die zegt dat geraakt zijn door de schoonheid van de natuur van blijvende invloed is, is daarbij zelfs groter dan de groep kerkelijk gelovigen. Eén zijn met de dingen en het gevoel dat alles volmaakt was, heeft onder hen ook meer impact. Men is dus ontvankelijk en wil zich blijven laten raken.

4.5 Mindstylemagazines

Tot slot laten we zien in welke mate er binnen de vier onderzoeksgroepen zogenoemde mindstylemagazines wordt gelezen. De niet-kerkelijk sterk gelovigen blijken daarbij het vaakst deze bladen te lezen. Het is goed denkbaar dat dit voor hen een belangrijk deel van hun religieuze inspiratie oplevert.

*Tabel 4.9 Mindstylemagazines (in %, n= 555-560)**

	KG	NKSG	NKEG	NKNG
Happinez*	7	22	8	7
Onkruid*	12	22	11	10
ParaVisie*	9	27	11	10

* significant voor $p < .05$

5 Overtuigingen en opvattingen

Bij de beschrijving van opvattingen en overtuigingen kijken we allereerst naar een min of meer gangbare vraag als het over religie gaat, namelijk de manier waarop men in God gelooft. Daarna volgt een korte beschrijving van wat we hier noemen alternatieve religiositeit en esoterie. Aansluitend presenteren we de onderzoeksgegevens over leven na de dood.

5.1 Opvattingen over God

Via een viertal uitspraken beschrijven we mogelijke godsvoorstellingen. Die voorstellingen, met hun toelichting, zijn:

- Theïstisch: “Er is een God die zich met ieder mens persoonlijk bezig houdt.”
- Ietsistisch: “Er moet iets zijn als een hogere macht die het leven beheert.”
- Agnostisch: “Ik weet niet of er een God of hogere macht bestaat.”
- Atheïstisch: “Er bestaat geen God of hogere macht.”

De volgende tabel geeft aan hoe de opvattingen verdeeld zijn binnen de onderzoeksgroepen.

Tabel 5.1 Godsvoorstellingen (in %, n= 559)

	KG	NKSG	NKEG	NKNG
Theïstisch	61	32	7	2
Ietsistisch	35	46	61	23
Agnostisch	4	16	30	40
Atheïstisch	0	6	2	35

* significant voor $p < .05$

Het theïstische godsbeeld vindt de meeste aanhang onder de kerkelijk gelovigen. Dit theïsme is bij de niet-kerkelijke groepen zeker niet het meest voorkomende godsbeeld. Niet-kerkelijk sterk gelovigen en niet-kerkelijk enigszins gelovigen zijn vooral ietsistisch georiënteerd, terwijl drie kwart van de niet-kerkelijk niet-gelovigen als agnostisch of atheïstisch is te omschrijven.

5.2 Opvattingen over religie: zoeken, zekerheid en zingeving

In het onderzoek *God in Nederland* is een groot aantal uitspraken voorgelegd waarin gepeild werd hoe men tegen religie aankijkt en op welke wijze men daar vorm aan geeft. Het betreft hier dus opvattingen over religie en persoonlijk geloof.

De antwoordmogelijkheden zijn telkens: “Ja, dat klopt voor mij.”, “Dat klopt gedeeltelijk wel voor mij.” en “Nee, dat klopt niet voor mij.” In de rapportage van *God in Nederland* zijn de uitspraken in een serie van drie gerapporteerd. In statistische analyse bleken de uitspraken zodanig samen te hangen dat er drie clusters of patronen van uitspraken te vormen zijn. Deze werden vervolgens aangeduid met zoekreligiositeit, religieuze zekerheid en belangstelling voor zingeving. Deze clustering houden we hier ook aan; daarbij rapporteren we telkens alleen de percentages van de antwoorden ‘Ja, dat klopt voor mij’.

Eerst geven we de antwoordscores in tabelvorm; onder de tabel staat telkens de tekst van de volledige uitspraak.

5.2.1 Zoekreligiositeit

Tabel 5.2 Zoekreligiositeit (in %, n= 557-561)

	KG	NKSG	NKEG	NKNG
waarheid innerlijk ervaren*	59	92	66	68
religie is persoonlijk*	57	69	84	55
religie is geen kerkelijkheid*	28	66	57	59
religie uit vele bronnen*	43	66	49	41
zin van het leven herzien*	31	58	38	32
meer zoeken dan vast*	27	54	47	34
zelf bijeenzoeken uit tradities*	29	51	38	43
religie verandert*	37	44	41	28

* significant voor $p < .05$

De volledige tekst luidt: “Wat vindt u van de uitspraak: ...

- ... ik vind dat je waarheid innerlijk moet ervaren.”
- ... religie is voor mij vooral iets persoonlijks en niet zozeer een groepsgebeuren.”
- ... ik vind dat religie op zich niet zo veel met kerkelijkheid heeft te maken.”
- ... religie kan volgens mij uit vele bronnen opwellen.”
- ... door wat ik heb meegemaakt in mijn leven, heb ik mijn opvattingen over de zin van het leven moeten herzien.”

- ... religie heeft volgens mij meer te maken met zoeken dan met vaste overtuigingen.”
- ... religie moet je volgens mij zelf bijeen zoeken in de wijsheid van allerlei tradities en ideeën.”
- ... voor mij is religie iets dat voortdurend verandert tijdens je leven.”

Wat allereerst in de tabel opvalt, is dat de niet-kerkelijken er sterker van zijn overtuigd dat je waarheid innerlijk moet ervaren. Er zijn ook kerkelijk gelovigen die dat vinden, maar veel minder. Eigenlijk geldt voor vrijwel alle uitspraken die we hier onder zoekreligiositeit scharen, dat minder kerkelijk gelovigen dan niet-kerkelijken sterk gelovigen en enigszins gelovigen ze onderschrijven.

Kortom: onze referentiegroep vormen (in dit geval samen met de niet-kerkelijk enigszins gelovigen) de religieuze zoekers. Voor hen geldt: geloven is zoeken. Eveneens blijkt – met name uit de eerst genoemde uitspraak – dat geloven geworteld is in eigen ervaring.

5.2.2 Religieuze zekerheid

Tabel 5.3 Religieuze zekerheid (in %, n= 557-561)

	KG	NKSG	NKEG	NKNG
mens, wereld, natuur verbonden*	68	70	69	41
leven geleid door geestelijke kracht*	57	45	16	3
opvattingen ter discussie	54	65	59	64
wonderen bestaan*	53	50	16	3
twijfel past niet*	28	20	14	13

* significant voor $p < .05$

De volledige tekst luidt: “Wat vindt u van de uitspraak: ...

- ... volgens mij is er iets dat mens, wereld en natuur tot in de kern verbindt.”
- ... volgens mij wordt mijn leven geleid door een geestelijke kracht, sterker dan elk menselijke wezen.”
- ... ik heb er geen moeite mee mijn opvattingen over de zin van het leven ter discussie te stellen.”
- ... religieuze wonderen bestaan.”
- ... bij echte religiositeit past geen twijfel.”

De kerkelijk gelovigen onderschrijven in grotere mate dat bij echte religiositeit geen twijfel past. In de antwoorden uit de categorie *religieuze zekerheid* scoren de kerkelijk gelovigen vaak hoger op de uitspraken die juist die zekerheid onderstrepen, terwijl

niet-kerkelijk sterk gelovigen zeggen dat opvattingen regelmatig ter discussie mogen staan.

Het is aannemelijk dat de achterliggende gedachte achter sommige uitspraken verschilt terwijl de percentages overeenkomstig zijn. Zo zegt de helft van de kerkelijk gelovigen dat wonderen bestaan, evenals de helft van de niet-kerkelijk sterk gelovigen. Maar welke wonderen men daarbij op het oog heeft zal vermoedelijk verschillen. Bij de kerkelijk gelovigen zal dat in de richting van de Bijbelse wonderen gaan, terwijl de wonderen waarin onze referentiegroep gelooft (ook) in de richting gaat van wat in paragraaf 5.3 wordt beschreven.

Evenzo is de geestelijke kracht waar de kerkelijk gelovigen in geloven vermoedelijk veel explicieter aan te duiden als de God van de Bijbel, terwijl de referentiegroep die kracht veel meer ietsistisch duid (gezien paragraaf 5.1).

5.2.3 Belangstelling voor zingeving

Tot slot blijkt dat slechts weinig niet-kerkelijk niet-gelovigen interesse hebben voor vragen over de zin van het leven of behoefte hebben het leven te overdenken.

Tabel 5.4 Belangstelling voor zingevingvragen (in %, n= 557-561)

	KG	NKSG	NKEG	NKNG
behoefte leven overdenken*	68	67	52	38
geen interesse in zin van het leven*	8	9	3	19

* significant voor $p < .05$

De volledige tekst luidt: “Wat vindt u van de uitspraak: ...

- ... ik heb er behoefte aan af en toe de zin van mijn leven te overdenken.”
- ... de zin van je leven is een onderwerp dat mij niet zo interesseert.”

Op dit punt verschillen de kerkelijk gelovigen en niet-kerkelijk sterk gelovigen nauwelijks. We kunnen het ook anders zeggen: twee derde van onze referentiegroep heeft zeker behoefte om het leven te overdenken en zijn daarmee net zo reflexief als de kerkelijk gelovigen.

5.3 Alternatieve religiositeit en esoterie

In welke mate hechten de vier onderzoeksgroepen waarde aan geluksgetallen, helderzienden, horoscopen en spiritisme? De volgende tabel toont dit.

Tabel 5.5 Geloof in alternatieve religiositeit en esoterie (in %, n= 557-561)

	KG	NKSG	NKEG	NKNG
geluksgetallen en -voorwerpen*				
geloof zeker in	9	29	17	16
geloof misschien in	20	21	23	19
geloof niet in	70	48	57	63
weet niet	1	2	3	2
helderzienden kunnen toekomst zien*				
geloof zeker in	21	41	15	14
geloof misschien in	24	18	37	26
geloof niet in	51	40	43	56
weet niet	4	1	5	4
horoscoop*				
geloof zeker in	9	30	7	10
geloof misschien in	13	19	36	25
geloof niet in	72	50	56	61
weet niet	6	1	1	4
communiceren met doden*				
geloof zeker in	24	34	13	16
geloof misschien in	18	24	28	26
geloof niet in	54	39	55	55
weet niet	4	3	4	3

* significant voor $p < .05$

Het blijkt dan dat de niet-kerkelijk sterk gelovigen het meeste waarde hechten aan deze alternatieve vormen van religiositeit en esoterie. Zij laten immers telkens de hoogste percentages zien in de categorie ‘geloof ik zeker in’. Ook dit wijst op een religieuze ontvankelijkheid (zie ook pagina 25), waarbij men niet eenkennig is wat de bronnen betreft (zie ook pagina 13).

5.4 Leven na de dood

Tot slot staan we stil bij de vraag in welke mate de vier onderzoeksgroepen geloven in een leven na de dood en welke voorstellingen ze daarvan hebben. Dit laatste is natuurlijk alleen gevraagd aan de mensen die zeggen wel in een leven na de dood te geloven.

Tabel 5.6 Leven na de dood van de vier onderzoeksgroepen (in %, n=558; 231-234)

	KG	NKSG	NKEG	NKNG
geloof ik zeker in	70	59	27	17
weet niet zeker	22	25	43	34
geloof ik niet in	8	16	30	49
totaal	100	100	100	100
hemel*	83	49	24	5
hel*	30	11	5	0
terugkeer op aarde als mens*	12	47	5	16
reïncarnatie*	10	47	20	55
verrijzenis/opstanding*	23	17	5	0
voortleven in herinnering*	13	11	19	32
voortbestaan geest of ziel*	26	44	45	60
weezien familie en dierbaren	33	41	24	29

* significant voor $p < .05$

Onder kerkelijk gelovigen komt de opvatting over een leven na de dood het vaakst voor, de meeste ontkenning zit bij de niet-kerkelijke niet-gelovigen; van hen gelooft immers de helft niet in een leven na de dood.

De hemel is het beeld bij uitstek voor de kerkelijk gelovigen; onder hen komt ook nog een flinke groep voor die gelooft in de hel, namelijk dertig procent. Opvattingen die aan reïncarnatie gerelateerd zijn (reïncarnatie, terugkeer op aarde als mens, voortbestaan van geest of ziel) worden nu weer het vaakst genoemd door de niet-kerkelijk sterk gelovigen.

Overigens vindt de opvatting van het voortbestaan van geest of ziel ook bij de niet-kerkelijke niet-gelovigen veel aanhang.

De meest seculiere uitspraak, namelijk voortleven in de herinnering vindt slechts in geringe mate instemming. Het hoogste onder de niet-kerkelijk niet-gelovigen, maar onder hen toch slechts een derde.

Als onze referentiegroep dus spreekt over leven na de dood, is dat in grote mate gerelateerd aan reïncarnatie.

6 Conclusies en discussie

In de voorgaande hoofdstukken zijn vier onderzoeksgroepen beschreven. Ze zijn samengesteld op grond van kerklidmaatschap (kerkelijkheid) enerzijds en gelovigheid anderzijds. Dit bleek een zinvol onderscheid, want bij vrijwel alle hier besproken vragen en onderwerpen zien we duidelijke (en in ieder geval statistisch significante) verschillen tussen de groepen.

Bepaling van de doelgroep

De niet-kerkelijk sterk gelovigen hebben we in het kader van dit onderzoek aangewezen als de groep die voor Kerk zonder Grenzen het meest interessant is. Ze hebben sterke religieuze interesse en voelen zich niet thuis in de kerk. Ze achten zich wel gelovig, maar het aanbod van de kerk is voor hen onvoldoende of veel te weinig. Daarbij gaat het vermoedelijk om de meer traditionele kerkelijkheid of het beeld dat deze groep van de kerk heeft. Dat past hen niet meer en daarom zul je hen ook niet vaak bij het gebruikelijke of traditionele kerkelijk aanbod zien. Maar gezien hun religieuze interesse zijn ze bij uitstek de doelgroep waar de innoverende initiatieven van Kerk zonder Grenzen zich op kunnen richten.

De groep kerkelijk gelovigen lijkt grotendeels te bestaan uit de meer traditionele gelovigen. Ze nemen namelijk telkens de meest traditionele of orthodoxe posities in bij de vragen over leer en leven. Maar ook ben hen zien we niet een volledig instemmen en/of volgen van de orthodoxie.

De groep niet-kerkelijk niet gelovigen lijkt voor Kerk zonder Grenzen aanmerkelijk minder interessant. Hun religieuze interesse is gering en dus zullen ze niet snel gebruik maken van een aanbod van Kerk zonder Grenzen. Daarbij lijkt bij hen ook weinig behoefte aan religiositeit te bestaan, dus zullen ze ook in heel beperkte mate wensen en verwachtingen ten aanzien van religieus aanbod hebben. We zullen hen in de verdere bespreking vrijwel buiten beschouwing laten.

Dan is er nog als vierde de groep niet-kerkelijk enigszins gelovigen. Ze zijn lastig te karakteriseren als we een relatie met Kerk zonder Grenzen moeten beschrijven. Deze mensen noemen zich wel gelovig, maar niet sterk en hun interesse erin is ook niet groot. Dit zal een heel lastige doelgroep voor Kerk zonder Grenzen blijken te zijn.

We hebben daarom in deze beschouwing vooral de aandacht gericht op de niet-kerkelijk sterk gelovigen. En wellicht is wat we over hen schrijven en nader over hen

onderzoeken, in afgeleide zin ook interessant voor de niet-kerkelijk enigszins gelovigen.

Niet-kerkelijk sterk gelovigen

Deze niet-kerkelijk sterk gelovigen zijn mensen die grotendeels uit de twee grote kerkgenootschappen komen. Zoals vermeld kan dat betekenen dat de groep bij verdere verkenning pluriformer is dan we uit de voorliggende gegevens kunnen afleiden. (Dat kan trouwens ook voor de andere groepen gelden, alleen speelt dat hier minder omdat we ons minder op die andere groepen richten.)

We zagen ook dat ze zich verwant voelen met christendom en boeddhisme en in mindere mate met andere religieuze stromingen. Die verwantschap karakteriseert gelijk een deel van hun interesse en activiteitenpatroon: het zijn religieuze omnivoren die zoekend hun zingevingspakket samenstellen.

Voor een deel halen ze hun religieuze inspiratie uit mindstylemagazines en cursussen. Daarbij willen deze actieve zoekers de waarheid vooral innerlijk ervaren en dus hebben ze geen behoefte aan leerstellingheid. Dat zoeken kan zeker ook in de Bijbel en ook wel in de kerk. Alleen biedt de kerk hen niet wat ze op religieus vlak zoeken. Want als ze een beroep op de kerk doen in verband met een ritueel, willen ze graag zelf bepalen hoe die rituelen eruit zien. Deze mensen voegen zich dus niet in iets bestaands, ze *construeren hun eigen religiositeit* en ze zoeken daarbij zeker ook buiten de kerkelijke kaders.

De vraag wat zij zoeken is eigenlijk een verkeerde vraag. Het veronderstelt dat er – uiteindelijk – iets gevonden kan worden en de zoektocht kan worden afgerond. Maar dat geldt voor deze groep niet, want geloven is zoeken: zoeken in verschillende tradities en al *zoekend* telkens vragen en antwoorden over de zin van het leven herzien.

Termen als innerlijke samenhang, eenheid met de omgeving en ervaringen van het hogere lijken daarbij richtinggevend in het religieuze gedrag. Hun religiositeit is dus vooral op *psychisch welbevinden* gericht.

Deze groep is *religieus actief*: men bezoekt cursussen en heeft zijn eigen rituelen in de vorm van kaarsjes branden, soms bij een heilige plek thuis. Men stelt, zo kunnen we constateren, het heilige in het eigen leven present en voor dat heilige of voor het religieuze heeft men een grote mate van ontvankelijkheid. De ervaringen worden opgedaan in stiltes of in de natuur, maar aanmerkelijk minder op godsdienstige bijeenkomsten. Die ervaringen hebben vervolgens veel invloed op het leven van de betrokkenen.

Wellicht is het beter om de niet-kerkelijk sterk gelovigen ‘anders actief’ te noemen in plaats van ‘meer actief’ wanneer we hen vergelijken met de kerkelijk gelovigen. We zien bij de niet-kerkelijk sterk religieuzen namelijk ook dat ze minder vaak ter kerke gaan, minder vaak Bijbellezen en minder frequent bidden dan de kerkelijk gelovigen. Deze mensen *bidden* nog wel redelijk vaak (77 procent één keer per week of vaker). Maar dat zal vooral een gebed in stilte zijn en zeker ook bidden als psychotechniek; dus de meer meditatieve wijze van bidden. Overigens bidt deze groep (net als alle andere) vaker in slechte tijden dan in goede tijden.

Deze groep niet-kerkelijke sterk gelovigen zijn *ietsisten* bij wie ruimte is voor *twijfel* aan de ene kant en die aan de andere kant duidelijk *geloof* hechten aan geluksgetallen, horoscopen en helderzienden. Dat past bij hun opvattingen dat ze graag in vele tradities zoeken en hun religiositeit uit vele bronnen laten opwellen.

Vervolgonderzoek

Dit verslag van een secundaire analyse is de opmaat voor een aantal focusgroepen (of groepsinterviews). Dit rapport reikt zaken aan die in de focusgroepen nader kunnen worden verkend.

Hiervoor is een aantal trefwoorden of kernomschrijvingen gebruikt (vaak cursief aangegeven). Dan gaat het om het construeren van de eigen religiositeit en het feit dat de groep niet-kerkelijk sterk gelovigen religieus actief is. Dat maakt het voor Kerk zonder Grenzen extra interessant om zich op deze groep te richten: er is namelijk interesse in levensbeschouwelijk aanbod en deze mensen maken gebruik van aanbod dat langs vele wegen tot hen komt. Kerk zonder Grenzen kan als het ware haar marktkraampje voor deze mensen openen.

Wat er in dat marktkraampje wordt aangeboden vraagt nog wel een nadere invulling. Want: wat spreekt deze mensen zo aan in het boeddhisme waar ze zich verwant mee voelen? Wat biedt hen deze godsdienst? Ligt de verwantschap bij de leer of bij de rituelen? Of bij de meditatieve / contemplatieve imago dat bij het boeddhisme hoort? Als deze mensen bidden, wat bidden ze dan? En als ze op cursus gaat, waarover gaat die cursus dan? En bovenal: op welke wijzen en in welke mate kan Kerk zonder Grenzen passend aanbod voor hen samenstellen?

Hoe verhoudt zich het feit dat men enerzijds zoekend en tastend gelooft en spreekt over God (er moet wel iets zijn) en anderzijds waarde hecht aan het geloof in geluksgetallen en esoterie. Of spreekt men daar ook terughoudend over? Zoekt men naar manieren om in verbinding te komen met ‘iets buiten ons’ in de hoop dat het leven daardoor waardevoller wordt? En kan dat nader worden gepreciseerd?

Daarnaast moet het natuurlijk ook gaan over concreet aanbod: wat zou men wel op prijs stellen en wat niet? Hoe vaak zal men van het aanbod gebruik maken? Maakt men thans al gebruik van (para-)kerkelijk aanbod op het gebied van religie, zoals de Tuimelteksten van Kerk zonder Grenzen?

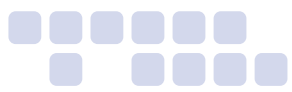
Uit andere literatuur is bekend dat de groep waar dit onderzoek zich op richt (de dertigers en veertigers), vaak druk bezet zijn en (daarom?) zich niet snel blijvend binden. Welk soort aanbod past dan in hun leven. De religieuze interesse is er, maar hebben ze ook de mogelijkheid om daar vorm aan te geven?

In dit rapport noemden we reeds dat de niet-kerkelijk sterk gelovigen zich wel in de bestaande kaders willen bewegen, maar tegelijk behoefte hebben aan een eigen invulling (zie wat hierover is gezegd op o.a. pagina 24). Om het concreet te maken: men gaat vermoedelijk niet spontaan in het eigen stadspark een meditatieve wandeling maken, maar loopt naar Santiago (of Heiloo!) vanuit een eigen invulling van spiritualiteit.

Het is dan zaak dat mensen een gelegenheid wordt geboden. Die gelegenheid moet onderdeel van een groter geheel zijn, dat dragend kan zijn. Binnen het reguliere kerkenwerk vormt het kerkelijk jaar zo'n groter geheel. Wellicht zitten daar aanknopingspunten, maar is aanvulling wenselijk met de cyclus van de seizoenen of aansluiting bij naamdagen van heiligen en andere religieuze tradities. Dat grotere geheel moet daarbij dragend en tegelijk voorwaardenscheppend zijn, waarbij men zelf kan kiezen op welke wijze en op welk moment men gebruik maakt van het aanbod.

Biedt internet voor hen nieuwe mogelijkheden? Als dat zo is, liggen tal van mogelijkheden open. Het is dan van belang dat innovatieve en creatieve ideeën worden ondersteund met de pastorale professionaliteit van Kerk zonder Grenzen. Waarom geen digitale bedevaart al dan niet binnen bestaande settings als Second Life? Overigens is het ook denkbaar fysieke bedevaartachtige wandeltochten te organiseren met ondersteuning uit de digitale wereld (berichten ter overdenking via mobiele telefoon bij gemarkeerde plaatsen). Waarom geen digitale communities vormen waar mensen ervaringen uitwisselen via LinkedIn of Facebook. Waarom geen digitale huisaltaartjes aanbieden die online kunnen worden bezocht, en/of speciaal aanbod hebben bij ingrijpende gebeurtenissen (met name rampen), zoals er ook digitale condoleanceregisters zijn? Waarom niet de columns die zijn uitgezonden als podcast beschikbaar stellen (inclusief abonnement)?

Het lijstje mogelijkheden is met enige fantasie en verbeeldingskracht wellicht snel aan te vullen. Nu gaat het er echter niet om een staalkaart van mogelijkheden op te stellen, maar mogelijkheden te zoeken die in de focusgroepen nader kunnen worden verkend.

Telkens vanuit de vragen: past het bij uw wijze van geloven en zou u gebruik maken van het aanbod?

In het tweede deel van deze rapportage komen veel van deze ideeën en mogelijkheden dan ook terug.

KASKI